

Kwetsbare groepen jeugdigen en (problematisch) middelengebruik: visie en interventiematrix

Deze rubriek informeert over richtlijnen en protocollen die zijn ontwikkeld door het nu ruim tien jaar bestaande landelijke project Resultaten Scoren. In voorkomende gevallen worden ook elders ontwikkelde protocollen en richtlijnen samengevat. De rubriek staat onder redactie van Wim Buisman*, werkzaam als projectleider van Resultaten Scoren.

Inleiding

Het project Resultaten Scoren wil richtlijnen, protocollen en interventies maken voor selectieve en geïndiceerde preventie en voor behandeling en zorg voor kwetsbare jongeren met middelenproblematiek en verslaving. Daartoe is een overzicht gemaakt van de bestaande kennis over het thema 'jeugd, verslaving en bijkomende problematiek' (Snoek, Wits, Van der Stel & Van den Mheen, 2010). Centraal daarin staat de gedachte dat preventie van middelenproblematiek bij jongeren een brede en veelomvattende benadering vereist. Kwetsbare jongeren worden gekenmerkt door een opeenstapeling van problemen. Deze problemen worden vaak door gemeenschappelijke risicofactoren veroorzaakt. Impulsiviteit is bijvoorbeeld een risicofactor voor zowel middelenproblematiek als delinquent gedrag. Juist bij beginnende problematiek is de kans op herstel het meest succesrijk. Daarom moeten al in een vroeg stadium veel aandacht besteden aan de oorzaken van de problemen.

In het overzicht zijn de risicofactoren en de zogenaamde beschermende factoren geïnventariseerd die bij middelenproblematiek een rol spelen. Vervolgens worden preventieve interventies besproken en worden hiaten in het aanbod blootgelegd.

* E-mail: wbuisman@ggz nederland.nl.

Vier principes

Vier principes moeten bepalend zijn bij de benadering van kwetsbare groepen jeugdigen:

- 1 benader de oorzaken in samenhang;
- 2 bekijk alles vanuit een ontwikkelingsperspectief;
- 3 houd rekening met de sociale en culturele context waarin stoornissen ontstaan;
- 4 maak bij het uitwerken van plannen vooral gebruik van inzichten van werkers in de jeugdzorg.

SAMENHANG

Middelenproblematiek bij jongeren gaat vaak samen met een scala aan problemen, terwijl er vaak geen lineaire relatie tussen oorzaak en gevolg is. Gemiddeld combineert een vijfde van de jongeren meer dan drie van de volgende zes risicofactoren: wekelijks roken, ooit cannabis gebruikt, alcoholgebruik in de laatste maand, ooit seksuele gemeenschap gehad en emotionele en gedragsproblemen. Van de jongeren in het voortgezet onderwijs rookt 39%, terwijl 79% alcohol drinkt en 8% in de afgelopen maand cannabis heeft gebruikt. In de verslavingszorg is de primaire problematiek vooral cannabis- en alcoholgebruik, maar hoe hoger de leeftijd, hoe complexer de problematiek. Tussen de 25 en 46% van de jongeren in de verslavingszorg was ook in contact met justitie of de psychiatrie.

ONTWIKKELINGSPERSPECTIEF

De ontwikkeling van gedragsproblemen, middelenproblematiek en psychische problemen verloopt bij jongeren vrij onvoorspelbaar. Daardoor is de diagnose lastig en zou die op gezette tijden herhaald moeten worden. Kennis over de ontwikkeling van adolescenten dient gebruikt te worden om beter te kunnen inspelen op hun gedrag. Adolescenten zijn bijvoorbeeld gevoeliger voor beloning dan voor straf en hebben minder zicht op de langetermijngevolgen van hun gedrag, waardoor de kans bestaat dat experimenteel gebruik voortduurt doordat het vooral positieve gevoelens oproept.

SOCIALE EN CULTURELE CONTEXT

De sociale en culturele context en de complexe relatie tussen genetische aanleg en omgeving zijn van belang. Hoewel onderzoek naar de genetische basis voor verslaving veel belangwekkende inzichten oplevert, is de waarde hiervan voor preventie of behandeling nu nog gering.

PROGRAMMA'S SPECIFIEK GERICHT OP JONGEREN

Jongeren moeten anders benaderd worden dan volwassenen, maar een op jongeren toegespitste visie ontbreekt nog in de verslavingszorg. Vastgestelde diagnostische categorieën zijn er niet; ongezonde leefstijlfactoren gaan bij jongeren vaak samen. Combineer daarom de verschillende interventies bij voorkeur in een enkele aanpak.

Risico- en beschermende factoren en doelgroepen voor preventie

Risico- of beschermende factoren zijn er op verschillende domeinen of niveaus. Zoals de brede sociale omgeving, met als voorbeelden van risico's armoede en een lage prijs van middelen en als bescherming een goede sociale controle. De institutionele leefomgeving is een volgend domein. Voorbeelden van risico's daarvan zijn ervaringen met de institutionele zorg en onveilige situaties op school, waar als bescherming tegenover staan veiligheid en geborgenheid. De directe leefomgeving (gezin, ouders en 'peers') is het domein met als risico's bijvoorbeeld frequent gebruik en onveilige situaties, terwijl een goede sociale binding, toezicht en een goede zelfregulatie daar als bescherming tegenover staan. De invloed van erfelijkheid wordt op 40-60% geschat.

Hersenonderzoek heeft enig inzicht gegeven in hersengebieden die een rol spelen bij de aanleg voor of de ontwikkeling van problematisch middelengebruik. De adolescentie is een risicovolle periode waarbij de hersenen nog volop in ontwikkeling zijn. Dat is van groot belang voor de benadering van kwetsbare groepen. Er zijn veel persoonlijkheidskenmerken die als risicofactor voor middelengebruik aangemerkt worden, zoals angstgevoelens, negatief denken, sensatie zoeken, impulsiviteit en een laag gevoel van eigenwaarde. Daar staan een gevoel van eigenwaarde en goede zelfcontrole als beschermende factoren tegenover. Er zijn daarnaast veel psychische problemen die een risicofactor vormen, zoals agressief gedrag, antisociaal gedrag, delinquent gedrag, ADHD en psychotische stoornissen. In dit geval zijn er geen beschermende factoren gevonden.

Gender was lang een beschermende factor voor middelengebruik bij meisjes, maar dat is steeds minder het geval. Culturele en religieuze achtergrond kunnen een risicofactor zijn, maar ook een beschermende.

Een opeenstapeling van risicofactoren vergroot de kans op problemen aanzienlijk: bij vier gecombineerde risicokenmerken vertienvoudigt de kans op stoornissen. Een teveel aan stressoren leidt tot een ontregeling van de zelfregulatie. Psychosociale problemen en middelenproblematiek gaan vaak samen, zodat het van belang is de risicofactoren

voor psychosociale problemen maar ook de risicofactoren die samenhangen met delinquent gedrag en met dak- en thuisloosheid goed te onderkennen en doorgronden.

Doelgroepen voor preventie

Er zijn verschillende typen preventie:

- algemene of universele preventie (voor de gehele bevolking);
- selectieve preventie (voor een bepaalde risicogroep, bijvoorbeeld jonge delinquenten);
- geïndiceerde preventie (voor individuen die klachten of symptomen hebben, maar geen stoornis);
- vroeginterventie (om personen met riskant middelengebruik zo vroeg mogelijk te identificeren, motiveren en te helpen bij gedragsverandering).

Op basis van de literatuur en een veldverkenning is een aantal doelgroepen gekozen voor selectieve en geïndiceerde preventie. Per doelgroep is bekeken welke effectieve interventies er zijn en welke ontbreken. Om de relevantie van de doelgroep te bepalen is gelet op de volgende criteria: de omvang en ernst van de problemen, en de vraag of Resultaten Scoren er aandacht aan moet of kan besteden; soms ligt dat immers meer op het terrein van de jeugdzorg. Als doelgroep springen in het oog: in armoede levende of gemarginaliseerde jongeren met een lage sociaaleconomische status, jongeren die omgaan met deviantie leeftijdgenoten, zwerfjongeren, schooldrop-outs en spijbelaars, jongeren met psychische problemen of gedragsproblemen en jongeren die op vroege leeftijd zijn begonnen met gebruik.

Resultaten Scoren dient het ontwikkelen van interventies voor deze groepen te stimuleren. Het is bovendien wenselijk de mogelijkheden van geïndiceerde preventie door middel van E-health te onderzoeken. De visie op middelenproblematiek door kwetsbare jongeren verdient verdere uitwerking, waarbij het essentieel is er toekomstige samenwerkingspartners (zoals jeugdzorg, onderwijs, justitie) bij te betrekken.

Meer informatie

Snoek, A., Wits, E., Stel, J. van der, Mheen, D. van de (2010). *Kwetsbare groepen jeugdigen en (problematisch) middelengebruik: visie en interventiematrix*. Amersfoort: Resultaten Scoren.

Deze publicatie is te bestellen of (gratis) te downloaden via www.ggz-nederland.nl > Beleid in de ggz > Beleidsthema's > Verslavingszorg > Publicaties Resultaten Scoren.